

Föltámadt regény

Újraolvasva Szenczei László regényét*, szégyenkezve kérjük: emlékezéseinkben és értékeléseinkben harmincnégy éven át miért nem szerepelt? Valóságregény a javából, magávalsodrón olvasmányos, de nem alacsony értelembe, hanem úgy, ahogyan a nagy klasszikusok olvastatják magukat, a társadalom mozgásait és típusait jelenítve, történelmi sodrásban követve benső lelki alakulásokat. Hát nem ez kellett mindig? Életbelisége: az erdélyi vegyesfalu rengése a Habsburg-monarchia bomlásakor, százados rétegződések törése az első világháború utolsó napjaiban, erők, jellemek, felfogások váratlan szembesítései egy múltó villanásban, de felismerhetően a mi forradalmi időnk előjátékaként. Nem hiányzott? Történelmi regény balról: a transzilvanista álmokkal szembefordult realista új nemzedék kiadványa 1939-ben. Miért nem szerepelt eddig a felsorolásokban sem?

A *Korom és korona* sorsát most ne kutassuk. Még az a sarkítás is elkészt, amellyel Szemlér Ferenc józan és okos előszava a Szenczei-regény s az egész írói pálya ésszerűségét akarja kiemelni egy „titokzatos” és „andalító” és „csábító” Erdély-mítosz irodalmi divatjával szemben. Igaz, a regényt egy ifjú író-kirajzás kiadvállalkozása, az Erdélyi Enciklopédia jelentette meg először, kis példányszámban és kevés visszhangot keltve; igaz, hogy ez a hullám dobta fel a *Székely bánja* és a *Külváros* társadalomrajzi dokumentációit is, Böződi Györggyel és Nagy Istvánnal már a Korunk-gárda népfront-áramlását jelezve, s így szemben a helikonista széplelkűséggel és álompolitikával Szenczei munkája irodalomtörténetünkben egyáltalán nem egyedi, hanem csoportrendű, de félős, hogy mégis csak azért maradt ki három évtizeden át a hazai magyar szellemi köztudatból, mert mindaz, amivel annak idején vetélkedett, maga sem kapott oly sokáig kellő elemzést, átértékelést és ennek megfelelő megbecsülést. Szenczei László műve ugyanis nem szociográfiai felmérés, hanem költött irodalom, költői remeklés, szépirodalom, s ebben különbözik is a fiatal realisták egyéb monografikus, közügyi és önéletrajzi írásaitól. Márpedig esztétikum nem mérhető korának szépirodalmi szintje és megnyilatkozási értékei nélkül. Pontosan Berde Máriát, Kós Károlyt, Kuncz Aladárt, Kemény Jánost, Tamási Áront kellett feltámasztani és méltóképpen új, összegező szocialista kultúránkba fogadni, hogy ráataláljunk az ellentett műértékűség irodalmi ízére-jelentőségére is. Irodalomtudományban ez a törvény, egyes művek klasszicizálódásának — a koron felülemelkedő maradandóságának — ez a logikája.

A mű eredetisége nyilvánvalóan a visszaadott dolgok eredetiségében gyökerzik. Szenczei László faluja, a grófi uradalom és bárói park közt meghúzódó, két-

* Szenczei László: *Korom és korona*. Az előszót írta Szemlér Ferenc. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

tornyos Sajótelke (alkalmunk van bepillantani mind a görögkeleti, mind a református paplak lelkületébe) élő minden társadalmi elemében, valódi minden szellemi mozzanatában, akár a kastélyokba vagy a paraszti tisztartóhoz, akár a felé felé alkalmazkodó, románságát a magyar urak előtt óvatosan elfedő jegyzőhöz vagy a béresekhöz, a beszállított huszárok közé s a falu lakosságának többségéhez, a dohos málén senyvedő zsellérekhez nyitunk be. Konkrétak a helyzetek is: a falusi előljáróság ülése, a gabonarekvirálás vagy éppenséggel az ideig-óráig népvezérré vált Blendea szénégetőinek kastélyostroma és szákmányosztása. Itthon vagyunk Erdélyben, tudjuk, hol járunk (még ha a helynevek költöttek is), valós minden — nagyszerűen ábrázolt — folklórelem a babona és vallásosság színes egyvelegében, s a legegyszerűbb kortörténeti ellenőrzés sem könyvekből vett, hanem a köznapok — elmúlt köznapok — egyszerű igazából kiemelt alakok viselkedésére és szólásmódjára ismer, akkor is, ha züllő urak módján mulatnak a parasztiak, akkor is, ha paraszti életformát keres a vásott úr. Mert a valóság variációja végtelen, s Szenczei Lászlónak akkoriban, a valóságtól el-elszakadó magyar irodalmi lelkület és a még elvont sémákkal felvonuló balos kísérletezések közepette, éppen ezt a valóság-végtelenséget sikerült itt és most-teljességében elképzelnie. Az 1918-as fordulatok félmúltjában, utóregzéseiben éltünk, s az író a történeti emlékezést még közvetlenül párosíthatta a tapasztalatban szerzett benyomásokkal. Mára ez az egybehangzó történelmiség és valóságközlés maga is megnőtt érték, hiszen immár emlékezésben és tapasztalatban behozhatatlan távolságot hidal át a maga művészi újrateljesítésével, s ugyanekkor konkrét voltában az eredetiség mércéjével értékelhető.

A maradandóságot — a Romániai Magyar Írók sorozatába való klasszifikálást — azért mégsem csupán a dokumentáció mértékével rögzítjük. Talán még az egykori fellépés lázadó nemzedéki szempontjaival is ellenkezve, ma már mégiscsak megnézzük, mely nyelvi szépséggel, jelenítő erővel, a művészi képalkotás milyen képzeletnyitító hatékonyságával közöl velünk a múltó valóságon túlmenő erkölcsi igazságot, tisztító emberi katarzist a szerző. Valóságbeli eredetiség és művészi ihleteltség csak együtt jelent önmagát és bennünket megtartó értéket, a Kritérium fogása tehát, ennek a (Szemlér szavával) „három évtizede szunnyadó regény“-nek a kiadása, azért mesteri, mert a regény-műfaj klasszikus követelményeinek eleget tevő Szenczei-mű igazán nemcsak az erdélyi életet tükröző eredetiség okán állítható a többnyire kevésbé valós, de annál finomabb művészi minőségekkel pompázó helikonista örökség mellé. Amiképpen a történelmi és társadalmi keresztmetszet, úgy a regény lélektani megvizsgálása is járatosságot igazol az ösztönös ráérzéstől a mélylélektani ismeretekig, s éppen az ábrázolt végleteségek, a monarchia összeomlása teremtette sajátos reakciók, magának a meseszövegnek is váratlan fordulatai kínálnak az író számára újabb s újabb alkalmat a reáliákból az eszmeiségbe, a gondolkodás előre kiszámíthatatlan egyedi varázsaiba való művészi behatolásra. A dokumentáció itt megy át magának a szerzőnek az idegjátékába, a lélekről lélekre változó behelyeződések és találó feltételezések izgalmas szférájába. Ez maradt ki később nem egy realista társadalomábrázolásból, s talán innen magának az irodalompolitikának az átmeneti érdektelensége a tétel irodalmat nemcsak megelőző, de felül is múltó Szenczei-féle rendkívül összetett realizmussal szemben. Milyen apróságokig hű például a disznait féltő tiszteltes gyanakvása a kántort illetően, hitehagyó pillanatnyi bűnbeesése az ikonok fényében vagy üzleti megalkuvása a forrongókkal; de nem kevésbé sejtető mindaz, amit Amberg báró benső életéből megtudunk, akár a fél-gróf, fél-örmény kereskedőivadék Sajótelkyvel folytatott párbeszéde során, akár a kastély ostroma alatt

II. József császár képénél. A regény lélekrajzai közül természetesen első magának a hadirokkant népzévrnek, Blendeának ráébredése az elhivatottságra sértődésből és nyomorból, paraszti lázadásból és istenes emberségből.

Valóságregény? Történelmi regény? Társadalmi regény? Lélektani regény? Avagy talán parasztregény? Nos, ez egyik regényfajta sem külön és mindegyik együtt. Regény. A kor regénye egy adott ponton, abban a megragadott részletben (valahol Beszterce-Naszód megye erdővidékén), ahol az író számára a világmindenség villant fel teljes látomásra. S hogy eleve — és utólag is — mentsem amiatt, hogy ebből a képletből valami nagyon fontos, az eljövendők rendező-tényezője, a mi korunk alanyi vállalása még előzetes voltában is hiányzik, talán meggyőző lesz egy negatívumra utalnom: a monarchia széthullásával feltörő népi hullám — az anarchikusan érvényesülő demokratizmus — magábahull abban a pillanatban, amint a földosztók a telekkönyvért menet (azt átírásra megszerzendő vagy elégetendő) a megyeszékhely piacán Ferdinánd király katonáival találják szembe magukat. A regényíró nem hazudhat. Az a kor, melyben magát megfogalmazta, még csak így találkozott a forradalommal, ma pedig, a második kiadás megjelenésekor, magunk is kiegészíthetjük már a félbemaradt folyamatokat. A szerző demokratizmus, akár a Tisza-féle szabadelvűséggel állt szemben regényírása során, akár az anarchikus megnyilatkozások szükségszerű csődjére döbbsentett, túlélte a kor válságait, s a műnek etikai maradandóságot biztosított.

Másként örökölte meg az első világháború-vég káoszát Szabó Dezső *Az elsodort falu* azon nyomban, a forradalomkor megírt oldalain. Másként vall minderről a horvát Miroslav Krleža, s szlovák tájon szlovák emberek sorsán tükrözi ugyanezt Milo Urban, az *Élő ostor* szerzője. Román tragédia fekete-piros drapériái közt mutatta be ezt a kort Liviu Rebreanu. Idevágott Tamási Áron kísérlete is, a *Czimeresek*, az ő igazi értékei azonban a továbbiakban másként nyíltak és virágoztak. Hálával a romániai falu egykorú megrázkódtatásainak művészi képéért, hazai magyar irodalmunkban Szenczei Lászlónak vagyunk hálásak. S közös barátunknak, Demeter Jánosnak is, akinek — immár másodsor — könyve elején köszönetet mond a szerző „értékes közreműködéséért“, mellyel — bizonyára eáltaláljuk — a regényben szereplő táj és esemény ismeretéhez járult hozzá, a művészi kép valóságát hitelesítve.

Balogh Edgár

Kabán József: Betű (A Születés sorozatból)

